

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright © 2025 Задужбина Иве Андрића, Милутина Бојића 4, Београд
Copyright © 2025 за ово издање Вулкан издаваштво

ISBN 978-86-10-05857-4

Ова књига штампана је на природном рециклираном папиру од дрвећа које расте у одрживим шумама. Процес производње у потпуности је у складу са свим важећим прописима Министарства животне средине и просторног планирања Републике Србије.

Иво Андрић

ПРИПОВЕТКЕ II

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Београд, 2025.

МОСТ НА ЖЕПИ

Четврте године свога везировања посрну велики везир Јусуф, и као жртва једне опасне интриге паде изненада у немилост. Борба је трајала целу зиму и пролеће. (Било је неко зло и хладно пролеће које није никако дало лету да гране.) А са месецом мајем изиђе Јусуф из заточења као победник. И живот се настави, сјајан, миран, једноличан. Али од оних зимских месеци, кад између живота и смрти и између славе и пропасти није било размака ни колико је оштрица ножа, остаде у победнику везиру нешто стишано и замишљено. Оно неизрециво, што искусни и напаћени људи чувају у себи као скровито добро, и што им се, само покаткад, несвесно одражава у погледу, кретњи и речи.

Живећи заточен, у осами и немилости, везир се сетио живље свога порекла и своје земље. Јер, разочарање и бол одводе мисли у прошлост. Сетио се оца и мајке. (Умрли су обоје још док је он био скроман помоћник надзорника царских штала, и он је дао да им се опервазе гробови каменом и подигну бели надгробни нишани.) Сетио се Босне и села Жепе, из којег су га одвели кад му је било девет година.

Било је пријатно, тако у несрећи, мислити на далеку земљу и раштркано село Жепу, где у свакој кући има прича о његовој слави и успеху у Цариграду, а где нико не познаје и не слуги наличје славе ни цену по коју се успех стиче.

Још тога истог лета он је имао прилике да говори с људима који су долазили из Босне. Распитивао је, и казивали су му. После буна

и ратова бежаху наишли неред, оскудица, глад и свакојаке болести. Он одреди знатну помоћ свима својима, колико год их још има у Жепи, и у исто време нареди да се види шта им је најпотребније од грађевина. Јавише му да има још четири куће Шеткића и да су понајимућнији у селу, али да је и село и сав тај крај осиромашило, да им је џамија оронула и погорела, чесма пресахла; а најгоре им је што немају моста на Жепи. Село је на брегу крај самог утока Жепе у Дрину, а једини пут за Вишеград иде преко Жепе, педесетак корака повише ушћа. Какав год мост начине од дрвана, вода га однесе. Јер, или набуја Жепа, нагло и изненада као сви горски потоци, па подрије и отплови греде; или надође Дрина, па зајази и заустави Жепу код ушћа, и она нарасте и дигне мост као да га није ни било. А зими се опет ухвати поледица по дрвнима, па да се поломе и стока и људи. Ко би им ту мост подигао, учинио би им највеће добро.

Везир даде шест ћилима за џамију, и новца колико треба да се пред џамијом подигне чесма са три луле. И у исто време одлучи да им подигне мост.

У Цариграду је тада живео један Италијан, неимар, који је градио неколико мостова у околини Цариграда и по њима се прочуо. Њега најми везиров хазнадар и посла са двојицом дворских људи у Босну.

Стигли су још за снега у Вишеград. Неколико дана узастопце су гледали зачуђени Вишеграђани неимара како, погнут и сед, а румен и младолик у лицу, обилази велики камени мост, туцка, међу прстима мрви и на језику куша малтер из саставака, и како премерава корацима окна. Затим је неколико дана одлазио у Бању, где је био мајдан седре из којег је вађен камен за вишеградски мост. Извео је аргате и откопао мајдан, који је био посве засут земљом и обрастао шипрагом и борићима. Копали су док нису нашли широку и дубоку жилу камена, који је био једрији и бељи од оног којим је зидан вишеградски мост. Одатле се спустио низ Дрину, све до Жепе, и одредио место где ће бити скела за превоз камена. Тада се један од оне двојице везирових људи врати у Цариград с рачуном и плановима.

Неимар остаде да чека, али није хтео да станује ни у Вишеграду ни у којој од хришћанских кућа понад Жепе. На узвисини, у оном углу што га чине Дрина и Жепа, сагради дрвнару – онај везиров човек и један вишеградски кјатиџ су му били тумачи – и у њој је

становао. Сам је себи кувао. Куповао је од сељака јаја, кајмак, лук и суво воће. А мяса, кажу, није никад куповао. Повоздан је нешто тесао, цртао, испитивао врсте седре или осматрао ток и правац Жеѝе.

Уто се из Цариграда врати и онај чиновник са везировим одобрењем и првом трећином потребног новца.

Отпоче рад. Свет није могао да се начуди необичном послу. Није ни налчило на мост оно што се радило. Најпре побише укосо преко Жеѝе тешке борове греде, па између њих два реда коља, преплетоше пружењем и набише иловачом, као шанац. Тако свратише реку, и једна половина корита остаде сува. Управо кад су довршили тај рад, проломи се једног дана, негде у планини, облак, и зачас се замути и набуја Жеѝа. Ту исту ноћ провали већ готов насип по средини. А кад сутра освану дан, вода је била већ спласла, али је плетер био испроваљиван, коље почупано, греде искривљене. Међу радницима и у народу пође шапат да Жеѝа не да моста на се. Али већ трећи дан нареди неимар да се побија ново коље, још дубље, и да се исправе и поравнају преостале греде. И опет је из дубине одјекивало каменито речно корито од маљева и радничке вике и удараца у ритму.

Тек кад све би спремљено и готово, и довучен камен из Бање, стигоше клесари и зидари, Херцеговци и Далматинци. Подигоше им дрвењаре, пред којима су клесали камен, бели од камене прашине као воденичари. А неимар је обилазио око њих, сагињао се над њима и мерио им сваки час рад жутиѝ лименим троугаоником и оловним виском на зеленом концу. Већ су били с једне и с друге стране просекли камениту и стрму обалу, кад понестаде новца. Наста зловоља међу радницима и у народу мрмљање да од моста неће бити ништа. Неки који су долазили из Цариграда причали су како се говори да се везир променио. Нико не зна шта му је, да ли је болест или су неке брѝге, тек он бива све неприступачнији и заборавља и напушта већ отпочете радове и у самом Цариграду. Али после неколико дана стиже везиров човек са заосталим делом новца, и градња се настави.

На петнаест дана пред Митровдан, свет који је прелазио Жеѝу преко брвана, мало повише градње, примети први пут како се с обе стране реке, из тамносива камена шкриљавца, помаља бео гладак

зид од тесана камена, оплетен са свих страна скелама као паучином. Од тада је растао сваког дана. Али уто падоше први мразеви и рад се обустави. Зидари одоше кућама, на зимовање, а неимар је зимовао у својој дрвнари, из које није готово никуд излазио, повоздан погнут над својим плановима и рачунима. Само је радњу пригледо често. Кад, пред пролеће, стаде лед пуцати, он је сваки час, забринут, обилазио скеле и насипе. Покаткад и ноћу, са лучем у руци.

Још пре Ђурђевдана вратише се зидари и рад отпоче поново. А тачно у по лета би посао довршен. Весело оборише радници скеле, и из тога сплета од греда и дасака појави се мост, витак и бео, сведен на један лук од стене до стене.

На свашта се могло помислити пре неголи на тако чудесну грађевину у растргану и пуну крају. Изгледало је као да су обе обале избациле једна према другој по запењен млаз воде, и ти се млазеви сударили, саставили у лук и остали тако за један тренутак, лебдећи над понором. Испод лука се видело, у дну видика, парче модре Дрине, а дубоко под њим је гргољила запењена и укроћена Жепа. Дуго нису очи могле да се привикну на тај лук смишљених и танких линија, који изгледа као да је у лету само запео за тај оштри мрки крш, пун кукриковине и павите, и да ће првом приликом наставити лет и ишчезнути.

Из околних села поврве свет да види мост. Из Вишеграда и Рогатице су долазили варошани и дивили му се, жалећи што је у тој врлети и дивљини а не у њиховој касаби.

– Ваља родит везира! – одговарали су им Жепљани и ударали дланом по каменој огради, која је била права и оштрих бридова, као да је од сира резана а не у камен сечена.

Још док су први путници, застајкујући од чуђења, прелазили преко моста, неимар је исплатио раднике, повезао и натоварио своје сандуке са справама и хартијама, и заједно са оним везировим људима кренуо пут Цариграда.

Тек тада пође по вароши и по селима говор о њему. Селим, Циганин, који му је на свом коњу догонио ствари из Вишеграда и једини залазио у његову дрвнару, седи по дућанима и прича, богзна по који пут, све што зна о странцу.

– Асли и није он човјек к’о што су други људи. Оно зимус док се није радило, па му ја не отићи по десетак-петнаест дана. А кад дођем, а оно све нераспремљено к’о што сам и оставио. У студеној дбвнари он сједи са капом од међедине на глави, умотан до под пазуха, само му руке вире, помодриле од студени, а он једнако струже оно камење, па пише нешто; па струже, па пише. Све тако. Ја отоварим, а он гледа у мене оним зеленим очима, а обрве му се накостријешиле, би реко прождријеће те. А нит говори нит ромори. Оно никад нисам видио. И, људи моји, колико се намучи, ето годину и по, а кад би готов, пође у Стамбул и превезосмо га на скели, одљума на оном коњу: ама да се једном обазрије јал на нас јал на ћуприју! Јок.

А дућанџије га све више испитују о неимару и његовом животу, и све се више чуде и не могу да нажалe што га нису боље и пажљивије загледали док је још пролазио вишеградским сокацима.

А неимар је дотле путовао, и кад би два конака до Цариграда, разболе се од куге. У грозници, једва се држећи на коњу, стиже у град. Одмах сврати у болницу италијанских фрањеваца. А сутрадан у исто доба издахну на рукама једног фратра.

Већ идућег дана, ујутро, известише везира о неимаровој смрти и предадоше му преостале рачуне и нацрте моста. Неимар је био примио само четврти део своје плате. Иза себе није оставио ни дуга ни готовине, ни тестамена ни каквих наследника. После дужег размишљања, одреди везир да се од преостала три дела један исплати болници, а друга два дају у задужбину за сиротињски хлеб и чорбу.

Управо кад је то наређивао – било је мирно јутро поткрај лета – донесоше му молбу једног младог а ученог цариградског муалима, који је био из Босне родом, писао врло глатке стихове, и кога је везир с времена на време даривао и помагао. Чуо је, каже, за мост који је везир подигао у Босни и нада се да ће и на ту, као на сваку јавну грађевину, урезати натпис да се зна кад је зидана и ко је подиже. Као увек, он и сад нуди везиру своје услуге и моли да га удостоји да прими хронограм који му шаље и који је с великим трудом саставио. На приложеној тврђој хартији био је фино исписан хронограм са црвеним и златним иницијалом:

Иво Андрић

*Кад Добра Уйрава и Племениџа Вешџина
Пружише руку једна друјој,
Насџаде овај красни мосџ,
Радосџ џоданика и дика Јусуфова
На оба свейџа.*

Испод тога био је везиров печат у овалу, подељен на два неједнака поља; на већем је писало: *Јусуф Ибрахим, истџински роб дожџи*, а на мањем везирова девиза: *У џуџању је сиџурносџ*.

Везир је седео дуго над том молбом, раширених руку, притискујући једним дланом натпис у стиховима, а другим неимарове рачуне и нацрт моста. У последње време он је све дуже размишљао над молбама и списима.

Прошле су, још летос, две године од његова пада и заточења. У прво време, после повратка на власт, он није примећивао какве промене на себи. Био је у најлепшим годинама кад се зна и осећа пуна вредност живота; победио је све противнике и био моћнији него икад пре; дубином скорашњег пада могао је да мери висину своје моћи. Али што је више одмицало време, њему се – уместо да заборавља – у сећању све чешће јављала помисао на тамницу. Ако је и успевао понекад да растера мисли, он није имао моћи да спречи снове. У сну поче да му се јавља тамница, а из ноћних снова је, као неодређен ужас, прелазила у јаву, и тровала му дане.

Постаде осетљивији за ствари око себе. Вређали су га извесни предмети које пре није ни примећивао. Наредио је да се дигне сав сомот из палате и замени светлом чохом која је глатка, мека и не шкрипи под руком. Омрзну седеф, јер га је у мислима везивао с неком студеном пустоши и осамом. Од додира седефа и од самог погледа на њ трнули су му зуби и пролазила језа уз кожу. Све покућство и оружје у коме је било седефа одстрањено је из његових соба.

Све поче да прима са прикривеним али дубоким неповерењем. Однекуд се устали у њему ова мисао: свако људско дело и свака реч моју да донесу зло. И та мојућносџ поче да веје из сваке ствари коју чује, види, рекне или помисли. Победник везир осети страх од живота. Тако је и не слутећи улазио у оно стање које је прва фаза

умирања, кад човек почне да с више интереса посматра сенку коју ствари бацају него ствари саме.

То је зло ровало и кидало у њему, а није могао ни помислити да га коме исповеди и повери; па и кад то зло доврши свој рад и избије на површину, нико га неће познати; људи ће казати просто: смрт. Јер, људи и не слуте колико има моћних и великих који тако ћутке и невидљиво, а брзо, умиру у себи.

И овога јутра везир је био уморан и неиспаван, али миран и савбран; очни капци су му били тешки, а лице као слеђено у свежини јутра. Мислио је на странца неимара који је умро, и на сиротињу која ће јести његову зараду. Мислио је на далеку брдовиту и мрачну земљу Босну (одувек му је у помисли на Босну било нечег мрачног!), коју ни сама светлост ислама није могла него само делимично да обасја, и у којој је живот, без икакве више уљуђености и питомости, сиромашан, штур, опор. И колико таквих покрајина има на овом божјем свету? Колико дивљих река без моста и газа? Колико места без питке воде, и џамија без украса и лепоте?

У мислима му се отварао свет, пун свакојаких потреба, нужде, и страха под разним облицима.

Сунце је блештало по ситној зеленој ћерамиди на киоску у врту. Везир обори поглед на муалимов натпис у стиховима, полако подиже руку и прецрта двапут цео натпис. Застаде само мало, па онда прецрта и први део печата са својим именом. Остаде само девиза: *У ђуџијању је сиџурносџи*. Стајао је неко време над њом, а онда подиже поново руку и једним снажним потезом избриса и њу.

Тако остаде мост без имена и знака.

Он је, тамо у Босни, блештао на сунцу и сјао на месечини, и пребацивао преко себе људе и стоку. Мало-помало, ишчезну посве онај круг разроване земље и разбацаних предмета који окружују сваку нову градњу; свет разнесе и вода отплави поломљено коље и парчад скела и преосталу грађу, а кише сапраше трагове клесарског рада. Али предео није могао да се приљуби уз мост, ни мост уз предео. Гледан са стране, његов део и смело извијен лук је изгледао увек издвојен и сам, и изненађивао путника као необична мисао, залутала и ухваћена у кршу и дивљини.

Онај који ово прича, први је који је дошао на мисао да му испита и сазна постанак. То је било једног вечера кад се враћао из планине и, уморан, сео поред камене оgrade на мосту. Били су врели летњи дани, али прохладне ноћи. Кад се наслонио леђима на камен, осети да је још топал од дневне жеге. Човек је био знојан, а са Дрине је долазио хладан ветар; пријатан и чудан је био додир топлог клесаног камена. Одмах се споразумеше. Тада је одлучио да му напише историју.

ТРУП

Иако мучен болешћу и прикован одавно за постељу, фра Петар је још увек могао да прича дуго и лепо, само кад би нашао слушаче који су му по вољи. Никад се не би могло потпуно казати у чему је управо била лепота његовог причања. У свему што је говорио било је нечег насмејаног и мудрог у исто време. Али, поред тога, око сваке његове речи лебдео је још нарочит призив, као неки звучни ореол, каквог у говору других људи нема и који је остајао у ваздуху и титрао и онда кад је изговорена реч угасла. Због тога је свака његова реч казивала више него што она у обичном говору значи. То је изгубљено заувек.

У фра-Петровој ћелији било је великих и малих часовника, који су цео простор испуњавали својим једномерним шумом и повременим искуцавањем часова, било је оружја, делова од пушака, разне гвожђурије и алата. Он је био мајстор у тим стварима и зато му је остао од младости надимак Туфегџија. Један од тих чудних дрвених часовника откуцао је једанаест сати. Замишљен, фра Петар је слушао њихов звук, гледајући у раф на дувару на ком су биле две-три књиге, стакло ракије са травама, и ред дуња и јабука. Још одјек последњег ударца није био замро кад је фра Петар почео да прича.

– Кад сам био у прогонству у Малој Азији, нагледао сам се свакојаким чуда и видео зла и добра. Више зла него добра, јер добра је мало мање под овим небом под којим живимо. Ту сам видео једног човјека који је био живи споменик несреће и слика свих зала која вребају живо чељаде.

Ја сам, ето, неки туфегџија. Батал-мајстор од заната. То ми је остало од дјетињства и то сам одувјек радио у манастиру. Оправљао сам млинове, браве, сатове и пушке. И тако сам увијек понеком био потребан јер, као што знате, све се на овом свијету троши и квари, и више има штете и батала него среће и напретка. Та ми је моја вјештина ваљала и у Акри. Поправио сам и наоштрио моме апсанџији кавени млин. Од тога ми се прочула слава. Најпослије су ми давали да поправљам и браве на нашем затвору. Почели су да ме зову и по вароши. Прво код кајмакама, па затим и код других угледних људи гдје има шта да се поправи. Тако сам дошао у кућу Челеби-Хафиза, која није била као друге куће што су, као што ни њен газда није био као други људи.

То је био читав двор, напола сакривен у густом шумарку који је издалека изгледао као чуперак на жутој стрмини на бријегу. Тек кад човјек прође велику капију, види да је то права тврђава, са насипима и мостовима и кулама од штура камена. А шумарак крије хладовите баште и врела живе воде. Само у Азији има таквих изненађења. Откако сам овамо дошао, нисам чуо да чесма ромони. И тај шум воде дође ми драг и познат као матерњи језик. Као да нисам ни у ропству ни у Азији, него усред Сарајева, у нашој фратарској авлији, поред чесме. Али осим тога све је друго било запуштено, иако велико и богато.

Стражар који ме је довео предаде ме једном блиједом човјеку неодређених година, угасла погледа и дубока гласа. Тај ме је водио дуго уз камените басамаке; преко неких доксата, кроз неке хладне и празне просторије, све од истог сивог камена. Све тврда грађа и велика мајсторија. Дохватисмо се дрвених басамака и успесмо се на кулу на којој је био велики сат који је јуче одједном стао и због којег су ме дозвали из апса. Чим сам га отворио, видим шта је и како је. Грађа млетачка и добра, али сат рђаво усађен па му дроб закисава све до зерека. Видим: ово је радио јали Грк јали Јерменин, а они нису за тај посао, јер ту нема преваре и не помаже лагати.

Тражим гаса и зејтина, двије-три перушке и једну турпију, јер је турпија једина алатка коју ми у апсу не дају да држим. Донесе ми све то један момак па оде. Онај који ме је довео остаде поред мене. Ту на тавану, испод сага, било је дасака од неког доброг тврдог дрвета.

На њима сам поређао алат. На једну од тих дасака сједе и онај момак. Сад сам могао боље да га видим. Био је већ у годинама, мршав и повијен у пасу. Сад кад се сјетим, мислим да је морао бити роб, али давнашњи, можебит од дјетињства, па потурчен и ослобођен.

То су те доживотне слуге по турским господским кућама, којима се не зна добро ни шта су ни одакле су, ни који им је прави посао у кући. Пошто су се потпуно одрекли своје вјере и свога имена и свог живота самог, они уистину владају свима око себе и остају на мјесту док се све око њих мијења, рађа, умире, или удаје и одлази. Они знају најбоље како стоји кућа и у кући мал и имање, знају све друге тајне у души и ћуд сваког од својих господара и од послуге. Свак тражи од њих понеку услугу, помоћ или савјет, и они сваком помогну а не траже ништа за себе, само шуте и гледају око себе и као да им је сва награда у томе што све знају а ништа не желе. Тако господским кућама често владају робови и странци, лукави Чифути и тајанствени потурчењаци, само зато што су се потпуно прегорили и што немају оне пожуде и она vitia* којима робују њихови господари. И за овога сам одмах осјетио да је такав неки кућни душманин.

Ја скидох капак и засуках рукаве. Прекрстим се у себи и почнем посао. Шутим ја, шути Турчин. Погледам га мало искоса и видим да гледа кроз онај мали отвор испод сата.

– Јеси ли видио? – одједном ме упита Турчин.

– Нисам – одговарам ја, а не смијем да подигнем очи са посла. А и нисам ништа видио. Нисам честито ни погледао. Бојим се да нису нека чељад из харема и да Турчин не помисли штогод и да ми не замјери. Шта ја знам? Нисам урадио ништа, али и за мање ствари се дегенек једе и глава губи.

– Погледај слободно – каже ми опет Турчин – није оно женскиње ни харем. Погледај, па ћу ти нешто испричати.

Подигнем главу с посла и погледам. Видим доље, дубоко испод нас, на каменим плочама, које су још у хладовини, прострте срцаде и на њима сједе два роба, један кахваји а други сасвим црн. Поред њих нека носила, јастуци и шаргије. Напријед, до саме камените ограде, до које допиру врхови дрвећа из баште и коју већ обасјава

* Vitia = пороци, од vitium (лат.) – порок.

сунце, стоји нешто, као дијете, као баба, не могу да се разазнам. Видим, људска прилика у жутој и зеленој антерији до саме земље, на њој глава са бијелим кауком, ама нема ни руку ни ногу, само труп. Стоји и не миче с мјеста, само што главом креће и клања се чудно. Боже ме не покарај, као покојни фра Филип Бравацић код велике мисе, кад га министрант кади тамјаном а он се само клања главом и не умије да престане. Не знам откуд се сјетих фра-Филипа, бог му души дао лако, а био је добар као хљеб, само скрупулант и смијешан човјек, али ме Турчин прекиде у мислима.

– Видиш оно доље под нама. Оно је Челеби Хафиз, који је некада Сирију покорио. Слушао си за њега.

– Нисам, да му је сретно господство, нисам. Ја сам издалека и одскора овдје.

Турчин ме је гледао чудним очима, које тек сада право сагледах, очима човјека који због нечега пати, и стога му поглед личи на поглед крштена чељадета. Гледао ме је као да је хтио да се нагледа човјека који није никад чуо за Челеби-Хафиза. И тада је почео да прича о трупу и његовој судбини.

Док је он причао, ја сам помало бацао поглед на доклат испод нас. Ту су робови једнако сједили на каменитим плочама, у сјени бедема, а поред оgrade стајао је Челеби Хафиз, труп у жутој и зеленој свили. Сјена се помицала и сунце је било прешло на њега, али он је непомичан, само што главом креће. Најприје диже главу увис – диже! диже!! – нисам видео жива човјека да тако високо и поносно дигне главу. А онда стане да полагао креће главом, улијево, па удесно, страховито полагао, као звјерка кад њуши вјетар и предосјећа вријеме. И све тако: улијево, па удесно, док се не замори и спусти главу за тренутак. Па опет поново. Кад се окрене овамо пут сахат-куле, онда му боље назирем лице и видим да је као спечена јабука. Ни носа, ни очију, ни усница, ни браде, ни бркова. Све само један велики ожиљак, превучен затегнутом новом кожом.

А Турчин поред мене је причао, живо, без прекида, све брже и жустрије. Ја сам радио свој посао. У почетку ми је било незгодно што он то мени прича, али сам брзо увидио да он то казује због себе а не због мене. А како сам био заузет послом, нисам му морао ништа одговарати. Само док бих ја штогод крупније куцао или турпијао,

Турчин би мало застао и предахнуо, понављајући ријечи за које је мислио да их нисам добро чуо ни разумио. А ја и нисам баш све добро разумио и нисам му могао сваку ријеч добро ухватити, јер нисам могао запиткивати, али сам главно разабрао.

Турчин је причао ово:

„Стари су им били господа у Сирији, али су четири посљедња нараштаја била посве прешла у Стамбол. Тамо су били улема, и то јака, са оца на сина. И кад се оно узмути у унутрашњој Сирији, а тамо се мути често, послаше на њу војску. Али војска кад не може да утврди запт и ред, само повећава муку и несрећу. Са том војском пошао је из Стамбола и Челеби Хафиз. Повео га је сам командант, као човјека кољеновића, старином из тих крајева. И као што често бива за немирна и луда земана, мало-помало осула се и разишла војска – нико још хаира у Сирији није видио! – један по један вратиле се старјешине. И на крају, све је остало на једној чети и на Челеби-Хафизу, јер је он примио на себе оно што нико није хтио да прими: да за свој рачун умирује Сирију и дотјерује под царски закон и своју вољу све што је живо у њој. У ствари, то је била његова војска и плаћао је и издржавао од вилајета који је умиривао.

Прво је узео све земље које су, по његовим тапијама, некад припадале њиховој кући. А земље је било колико хоћеш, јер је испред Челеби-Хафиза бјежало све што бјежати може. И без сицила и без тапије све је постајало његово на два дана хода пред њим. Свак је остављао све што има и спасавао го живот, али и Хафиз је газио и остављао све за собом и јурио само за животима као за ловином.

Дошао је на војску право са школа као витак и миран младић, необично бијеле коже, црних очију а риђих обрва и наусница. И тај млади Хафиз одједном, али то одједном: као млијеко кад се провари, претвори се у четовођу и крволока ратника. И све се заборавило, и ранији устанци против власти и редовна војска која је била дошла да их угуши, остали су само Хафиз и та земља коју је он газио и каишао како је знао и колико је могао.

Тај је жарио и палио. Земља га је прозвала Ватрени Хафиз. Сметало му је и дражило га све што је живо и што стоји усправно. Зато је све палио и рушио. И само се љутио што и посљедњу травку не може да сабије у земљу, што и камен не може да гори. „Само ћу небо над

Сиријом оставити“, говорио је, кад би се удостојио да нешто каже, а оно што је радио потпуно је одговарало ономе што је говорио.

У својој невољи, свијет се питао како се од оног бојажљивог софте са образима као крв и млијеко направи змај што коље и дави, и не може да заспи док небо над њим није црвено од пожара. Какве су то школе које је изучио и књиге које је читао? У којој се медреси овакав наук даје? И ко је, и када, усадио ову мржњу у њега, и откуд ова ватра којом све сажиге и руши, а нит се замара нит догоријева? Питали су се људи тако, не знајући зашто се питају и никад не налазећи одговор. И молили су се бугу, не што су се надали помоћи, јер је бог тада још био на Хафизовој страни, него што Хафизу није вриједило молити се.

Људи су бјежали у пустињу гдје је смрт била мање-више сигурна, али ипак мање страшна од Хафизових копљаника или њиховог луча и катрана. Ту, у пустињи, сакупљали су се у рупама које би ископали у стрмим обронцима гдје је пијесак сабијен и тврд. Али жеђ и глад су их изгонили ноћу да по окрајцима оаза траже воде и хране. Ту су их сачекивали Хафизови људи и убијали као звјериње на појилима. Зато се по стазама које иду ка води и поред потока самих увијек могло наћи и лешева и рањеника.

Тако су пролазиле године, а Хафиз је једнако умиривао Сирију, која се била већ и умртвила. Другима је уништавао и расипао, а себи је стицао и подизао. Зидео је и градио тврдо и високо и на све ударао тешке браве и махсуз кључеве и мандале.

И шта да ти казујем кад се исказати не може? Жарио је, палио је, сјекао и вјешао, силовао и глобио, и све му је полазило за руком, и нико му ништа није могао, ни божји закон ни царска рука, ни суза ни мржња оних које је гонио. Али видиш (роб изговори ту ријеч полагаано и значајно, тако да му ја погледах у руке као да ће ми заиста нешто показати; он се само малко исправи и напола склопљених очију, једва растављајући усне, поче да ниже ријечи брзо и јасно као у молитви), видиш, има један лијек свакој муци и сваком злу, а то је: да у сваком минути у животу човјека постоји могућност да човјек погријеши, колико за длаку погријеши, али то је доста за његову смрт и потпуну пропаст. А помисли колико има минута у животу. И помисли да лакше погријеши онај који гони и

креће се, него онај који пати сакривен и непомичан. Тако су, ето, сви мислили и за Хафиза: не може му нико ништа и краја му нема. Али једног дана, у једној секунди, и он се преварио: сажалио се над једном слабом и полумртвом женом коју је срео на свом путу. За један трен ока престао је да мрзи и гони, и то је било доста да се и за њега нађе сабља.

Гонећи неку угледну и многобројну породицу која се била склонила у пустињу, Хафиз се одвојио од своје чете. Траг је водио једним од оних пустињских путева који иду ка води и довео га до једног готово пресушеног потока. На жутом пијеску под мршавим дрветом које није имало сјенке, нашао је клонулу дјевојку. Била је полунага, са остацима одијела на себи, сва препланула од пустињског вјетра, крвавих ногу и кољена од посртања и падања. Даље није могла. Велике очи, у грозници, нису више имале откуд да плачу, али су јој се низ опаљене образе назирале двије црвене бразде као ране, тргови пресахлих суза.

Она је подигла очи са земље и угледала његову сабљу, кратку а тешку, као сатарица, и гледајући високо изнад сабље и ратника, изговорила је брзо кратку молитву: „У име Бога који је милосрдан изнад сваког милосрђа.“ Прошаптала је то као створење које се више не боји и не брани, јер је већ мртво а само још однекуд има дар говора. Умјесто ударца, Хафиз је раширио руке. Његови људи, који су пристизали за њим, затекли су га још тако. На зглобу десне руке висила му је о гајтану испуштена сабља.

Заповједио је да се ова дјевојка склони и да нико у њу не дира. Тога дана увече, кад су је довели пред њега, огрнуту неким мушким хаљетком, наредио је да је одведу у његов харем.“

Роб, који је дотле причао без прекида, погледа одједном кроз онај мали прозор испод сата, и застаде. И мени се поглед оте на поље. Тамо доље слуге су спремале носила, као тезгере, само направљена од платна и пуна неких јастука и простирке. У њих лагано и опрезно посадише Хафиза, као трупац, и изгубише се низ камене басамак. Овај мој Турчин се узнемири, диже се оклијевајући, као да жали. Изгледало је као да ће отићи не завршивши причу, и без опроштаја, али застаде поред самих мердевина и поче брзо и скраћено, преплићући ријечима, да прича, као човјек кога сваки час

могу да одазову, а који жели да каже нешто важно и потребно, бар најглавније од најглавнијег. Говорећи, није ни гледао више у мене, него у једну тачку на зиду, као да чита. Оно што је још стигао да исприча било је мање јасно, али живље.

„Ето, та жена је временом завладала и харемом и свим имањем Хафизовим и Хафизом самим. Њој јединој је вјеровао. Њој је остављао кључеве кад би полазио на своје походе. Он није знао, или је заборавио, да у Сирији има пословица, зна је свако дијете, која каже за кућне кључеве: ако хоћеш да си без брига, ти их чувај за појасом; ако хоћеш да имаш штете, дај их највјернијем слузи; а ако хоћеш своју пропаст, подај их жени. И тако је, послѣ толико година заједничког живота, Хафиз, једне вечери кад се вратио с војске, дочекан у својој рођеној авлији од оружаних људи. Ту му је сва пратња побјена, осим једног јединог човјека који је некако успио да неопажен побјегне у мрак. Хафиз је рањен и свучен са коња.

Тада је почела необична ноћ по многобројним и великим становима Челеби-Хафизовим. Робље, пуштено из тамнице, онако полуголо, измршало и осакаћено, плачкало је, ломило и палило. У великој главној авлији био је везан уз греду на бунару Челеби Хафиз, раздрљен и израњен. Око њега је урлало робље које се отело и циктале жене, пуштене из harema: витлали су ножевима и свакојаким оруђем и махали распламсалим машалама са којих је прштала и капала смола.

Коло је водила та иста најмилија жена Челеби-Хафизова, Сиријанка. Она је ово годинама смишљала и спремала, вјешто се претварајући и чекајући згодан тренутак да своју освету изврши. И док је имао очи да гледа, могао је да види: најдраже од свих бића, једино створење над којим се сажалио, које му је било блиско и коме је у животу повјеровао, скакало је око њега, избезумљено и запјењено, и добацивало му нејасне ријечи и увреде. Она није дала да га убију, а њу су сви слушали, јер је хтела да га гледа како се мучи, и да он види да она гледа. Пребили су му руке испод лаката и ноге испод кољена и ударили су га запаљеним машалама. Али тада се, у неко доба ноћи, зачу коњски топот. Онај коњаник који је успио да побјегне дојавио је све Хафизовом брату, и он је стигао са свега неколико коњаника, али таквом неочекиваном брзином да се оно